

KELEMEN LAJOS
Ugyanaz, más

Egy érzés – öt költő visszhangjában

Telítettnek születik, az egészséges egyént hirdeti, pragmatikus honfíui énje iparállamról álmodik, méghozzá nem is akármilyen keretek között – miniszteriális rangban. Mégis, az adóügyek és a hiteljogi kérdések beavatottjától kissé tán furcsán hangzik, ha éppen ő pedzi: a nemzeti irodalmak egymás közti áthatása ad reményt és bizalmat a tekintetben, hogy a művészet csakugyan: úton tartott állandóság. S éppen ő lesz a keresztapja ennek a bizonyos, irodalmak közti inspiráló erőnek. De hiszen aki telített ma, az tömény és koncentrált másnap is. Pláne, hogy már szikkasztó hivatalnoki idejét megelőzően kiderül róla, az industriális problémák szakértőjénél kiváltképpen nagyobb benne a poéta. Természetesen a *Weltliteratur*t forgalmazó Goethéről van szó. Az irodalom Goethe által közkinccsé tett kalandos sorsú batyuját, úgy nagyjából a tizenkilencedik század közepe óta számos alkalommal számosan kibontották és újracsomózták. Minálunk Petőfi, hirtelen lobbal, azt írja Goethéről: „gyémánt volt a feje, de a szíve békasó”. Viszont Babits bizonytalán a goethei ideával a fejében gyakorlatozik egy szűkített *Weltliteratur*-fogalomra támaszkodva: eszerint *Az európai irodalom története* „a irodalom áramainak rajzát” regényes formában kívánja eljuttatni a közönséghez.

Innen nézzük, vagy onnan, az irodalom: akár parasztház, akár palota – közös létesítmény. S azok, akik szolgálják: írják és újraírják, nem egyebek, mint egy nagy és rejtett metafora ácsai és kőművesei. Az írók törvényt követve láznak, és a lázadás újdonsült törvényeit rögzítik. Ha megvan a lehetőség hite, erkölcsi átgondolása, az írás további logisztikájáról maradéktalan összefoglalást ad Shakespeare: „a költő szeme / Földről az égre, égből földre villan, / S míg ismeretlen dolgok vázait / Megtestesíti képzeletje, tolla, / A légi semmit állandó alakkal, / Lakhellyel és névvel ruhazza fel.” A génusz rejtélyeire tapintó program akaratot feltételez. Nézőpont és készítés kérdése, sokat kér-e vagy keveset. Ne hallgasd el őszinte érzelmeid, ne hallgasd el történeteid szereplőinek igazi sorsát, légy konokul hű a nyelvhez, s lelki alkatod, kultúrád azonosítanak: ilyen értelemben érdekes a *Weltliteratur*; a nemzet irodalma felől a mások irodalmi kincsének értékelése. De minthogy a látás, az őszinteség, egyáltalán a karakter az egyéné, „bármennyire becsüljük is azt, ami külföldi – írja Goethe –, nem szabad valami különöshöz odatapadnunk, és azt mindenáron mintaképnek tekintetünk.”

Végül persze: az írás magánszám, bizvást kijelenthető, hogy a költők, mint a nagy vizek adják tovább titkaikat, egyfajta önkéntelen párbeszéd részesei. Ők mind: folyamba torkolló erek. Amúgy pedig aligha kétséges, hogy a Lascaux körül ólálkodó, szerelemtől fölhorgadt hím többé-kevésbé hasonló érzeménytől lángolt, mint a költő, ki jóval később immár artikulálni képes szíve szavát: „Semmi nélküled e nagy egyetem...”

Ösztöneinkben tán finomodunk, alapérzéseink lényege azonban mit sem változik: évezredek óta ugyanúgy szeretünk, vagy ugyanúgy szorongunk. Kárpótlás ez a nap nap után elszenvedett pusztulásért; az élet mély, lényeges tartalma belül van. S örök. Érthető tehát, hogy a lélek világtalanjai mindig valaminek a végvidékén érzik magukat, és tétován botolognak: megsavanyodott aggok. Elmúlt tőlük Parmenidész, el a Napleányok!

De adjanak bár az embernek élehetést, emléket, törvényt: ha szorong, fény után sóvárog, egyedül lelke erejében és szelleme kifejezőképességében bízhat. S mily formák szülője a szorongás! Mennyi sarkallást tartogat a művész számára! Az emberit levedlett, szélsőségekbe zuhant lélek aligha kíváncsi saját sivárságának ihletére. A reménytelenség utolsó stációja nyomorúságos állapot. A belőle való regenerálódás azzal kezdődik, hogy nem félsz félni. A szorongást, az aggályt, a nyugtalanságot, mint a lelki jelenségeket általában, pazarul dús árnyalatosság jellemzi. Senki sem állítja, hogy félni jó; de jobb, mint megijedni. Hasonlóan a túlcorduló boldogsághoz, a félelem csupa fürkésző talány, ritkított levegőjét várakozás járja át. A félelmet nem tagadni, lekacagni – bevallani kell. S e vallomás, ahogy a kultúrák színpadán folyton más, egyénenként is merő különbözőzés. Jobban mondva: ugyanaz-más.

Ha a költészet tétova definícióiból eszünkbe jutnak szavak; olyanok, mint lárma és csend, érzelem és gondolat, szépség és igazság; s ha eszünkbe jut két kontinens: innen is, onnan is egy-egy költő, s elképzeliük tér- és idegrendszerbeli távolságaikat, akkor csodálkozhatunk rá, hogy (minden külső-belső messzeséggel együtt) az emberi őszérzelmek mennyire egy tövön tartanak némely költőket. Mintha a legcsavarosabb alkotói képzelet, a legspeciálisabb lélek fölött is vigyázón őrködnék a főraktáros és mérnök: az örök emberi. „A pop-koncert alatt / Cogito úr elgondolkozik / a zaj esztétikáján” – írja a *Cogito úr és a pop* című versében Zbigniew Herbert. A lengyel poéta a múlt század hetvenes éveiben toldja meg költői önszemélyét Cogito úrral, aki elmélkedésre, mérlegelésre utaló nevével egyben atyja jellemzése is. Az a magas, iróniától átfinomodott klasszicizmus, mely oly pontosan leírja Herbertet, egyebek mellett tán a szülő-táj kulturális sokszínűségéből fakad (a többnemzetiségű

Lembergől való lírikus osztrák, örmény vér is), de mindenestre mégoly gazdag filozofikumába folyvást bele-sötétlik a háború élménye. A popzenéről morfondírozva nem véletlenül ötlenek fel Cogito úrban „örült szellemi énekek”, melyek a zsigeri félelmet dalolják – de nem is... Herbert lapidáris mondatokba ékelt képeihez és markáns iróniájához inkább üvöltés illik, mint ének. Az üvöltés „mintha élesen / a titokba ütne / de nem fonódik a titkok köré / nem ismeri alakját (...) az elveszett paradicsomot keresi / a rend új dzsungelében”. (Futólag említve: nem táplálja-e Herbertet sejt-messzeségből akár Słowacki: „...átért a szárnya / Az őrangyalnak, amikor kitárta, / S elsötétített a horhóban mindent, / Fülemüléket, tanyát, rózsát, s minket.”) S nem a továbbkísértő élmények hatása-e, hogy a verset végül a pusztulás keservesíti át. A baj forrása az – vélekedik Herbert –, „hogy az üvöltés kisiklik a forma alól”.

S lám, a háborúból jószerivel éppen csak kikecmergett világ egy nem kicsiny tájára üvöltés zuhog; az amerikai ötvenes évek környéke, földrajzilag főleg a keleti part a *San Francisco-renezánsztól* hangos. Egy gyorslejtű irányzat jelentkezik, az irodalmi beat, a szürrealizmus csavargója. A kusza és szenvedélyesen egyhangú *beatnik*ek között külön lélek Gregory Corso. Valóságos angyal ő kielégítetlen kapcsolatinségében; démonikus költőtestvéreivel ellentétben néha már-már csakugyan renezánsz gondolkodás jellemzi, noha amellet idegesen vibrál. S hát megpróbáltatásokkal zsúfolt gyerekkorát ismerve nincs mit csodálkozni, hogy élettől duzzadó képei körül csatornaszag lebeg, hogy nagyvárosi zsánerei a szorongás rettenetes, éjszaki lejtőire viszik az olvasót. A képzelt és földi kísértésekről (az érzelmi áradás és a gondolat egyensúlyát kereső) Corso megtanul valaminő érdes tárgyilagossággal beszélni. *Az utolsó gengszterben* – e tenyérszerű írásban – a szorongást, a félelmen túli pillanat várását nem csupán a betűhív szöveg, legalább annyira a felidézett gengszter-romantika izgalmat fakasztó s egyben szatirikus hangulata fejezi ki. Mintha a vers *persona*ja a lázadó évekből hirtelen a végességre eszmélne. Itt a Corso-féle mű ugyanolyan fegyelmezett, anyagszerű, mint a Herberté. Ezt az anyagszerűséget vonja körül a fekete humorra emlékeztető léggör. (Herbert és Corso: szegről-végről még azonos élményeik is akadnak; mindketten megtapasztalhatták – bár homlokegyenest más történet hőseként –, hogy a fegyver békében is fegyver, a rács békében is rács. Corsónak nem éppen eminens viselkedéséért nézett körmére a hatóság; Herbertet meg például egyetlen magyarországi útja alkalmából, 1979-ben hallgatták ki, dokumentum-csempészés gyanúja miatt.)

A jót és a rosszat egyaránt megszokni nem könnyű, márpedig Corso világa ezt követeli. Túlságosan könnyű

volna a rossz mellé a gengszterek vad nevét odavenni – Corso alanya nem is így jelenik meg a vers színterében; Chicago immár holt szeszcsempészeire gondol, midőn az ablaknál várva bemutatkozik: „az utolsó gengszter én vagyok, biztonságban végre, / golyóbiztos ablaknál várva.” A versalany – igen, éppenséggel egy gengszter – lemond önazonosságáról, s ezzel elhajtja a létjog egy részét is. Nincs meghatározása senkitől, nincs benne vágy; pontosan e gyérült fennmaradás hozza be a vers borzalmas iróniáját, amint az utolsó gengszter lenéz az utcára: „ismerem – mondja – a két bérgyilkost – St. Louisiak. / Öregedésük tanúja voltam / ...ahogy berozsdáltak csúzos kezükben a puskák.” Bűn évadán a bűnöző csakis egyvalamiképpen mentesülhet a sötét szolgálat alól: ha testének mechanizmusa berozsdáll. A fojtott léggörű zsáner csupán imbolygó árnyakat rögzít; egy cingár és kehes igazságot – de azt félelmesen dobja az olvasó arcába.

Az, hogy körülményei korán elfárasztották Corso lelket, tárgyias élességgel süvölt egyik legszebb leleményéből. *Az Amnézia Memphisben* záróképe kimeríti a virtuozitást: – éspedig éppen a kimerülés ürügyén: „a sólyom / feje a sakál tányéjára hull.” Míg Corso, benyomásait kántálva, majdhogynem véletlenszerűen pattintja elő tiszta képeit (mert igaz, ami igaz: fecserészik is), Fodor András az esztétikai gondosság jellemzi. A szeretet, az etika, a tudás nagy odaadással és nagy költői erővel megirt mementóját két vesztett barát, Colin Mason és Fülep Lajos emlékének szenteli. Fodornál a vers, mivel festés is egyben, a megjelenítő-képesség tornája. Ha a legelvontabbat akarja ábrázolni, akkor is tárgyakra, testekre tapint az ő költői realizmusa. *Az Aheny High Cross* című versében csakis érzékeken át visz út az absztrakt felé: „Kövén, / esőnek, szélnek feszülő / párkányok, ívek ősi keretében, / örvények, forgók, csillagvirágok; / vésetek rácsán, / bogok szövevényén, / hurkok csomóin át oldozva-kötve, / folyondár mámorában önfelvedten, / vidám zsinór gyanánt bolyong / a végtelen idő.”

Ez a fizikumhoz, az anyaghoz, a biológiához kötődő nyelvi potenciál dolgozik, még hozzá eszményi fokon, a Mason-Fülep rekviem nyitányában. Fodor Andrásnak látszólag nem sok köze van Corsóhoz, habár remek költeményt ír Woodstockról. A száraz tartalmat hangulattal feltölteni: ebben egyformán elsörendűek. *A Látogatás* kedélyrajzi háttéré is árulkodó: csaknem lehetetlen megérteni e verset, amennyiben a tömör, szabatos képiség elvonja a figyelmet a lépcsőző hangulatról: a félig-meddig idilli képfűzér (az éj „belésűrül egy lány / bogár hajába (...) Csicsegő patak tapogatja / az út követét, kavicát.”) egyre szorítóbb atmoszféra alá kerül. Igen, úgy látszik, a létszorongás ábrázolásához nem szükséges okvetlenül jajszó, fanyalgó keserv, pokolbéli látomás.

Elég a logika, elég a fényességi arányok finom eltolása. A versbéli aggastyán „fémházban, piros bort iszik, / koccint a régholt cimborával”. Aközben kint a tér mint-ha egysíkba szűkülne: csak egyféleképp megközelíthető; a rafinált írástechnika mélyén költészet van, a veszteség előérzete. Íme: „Merdek hátú, szürcsölő lovak / valószerűtlen bálványteste. / Izmaik ideges rugóin / föl-fölsercen a hold.” A végtelen kitöltése és birtoklása helyett marad a kerített, a határolt, de már az sem véges mivoltában jelentős, azon is betelik a kérlelhetetlen törvény: a lombkoronáktól övezett „lépcsős teátrumban” az aggastyán „kampósbotjára dőlve, meg-megállva, / helyére bűvöl egy világot, / mely már sohase lesz.”

Hogy a vers nemcsak betű, nemcsak *ars*, nemcsak mesterségbeli elszántság, hanem magatartás is, elválaszthatatlan Fodor Andrásztól. És ugyancsak elválaszthatatlan Kovács Istvántól – különben is: ami e tárgyban másoknál jelző, nála konstitúció. Ő az emberi minőséget, az erkölcs evidenciává emelését szemlélteti. Ha létezne erkölcsi pointillizmus, azt az első egyikeként Kovács István képviselné. Verseinek minden fordulatából, minden redőjéből süt az erkölcsiség. A háborús pusztítás tragikus élményét, mint Herbert, ő is a vérén át kénytelen megélni. Merész és öntudatos, akár Corso. S a költői officinában Fodor Andrásznál semmivel sem kevésbé rendszertől. Kikezdehetetlen hitelű lírája különös látványszerűsége épül. Nem összetett metaforáinak földidéző fogamatja állít-e meg, mikor tört, rövid sorai szinte emeletnyire fokozzák egy képsor tágasságát? A *Tóth Menyhért utolsó festménye alá* káprázatos modulációkat eredményez: „vert falak / holtakra omló fehérsége, / torokba pergő lélek-rozsdák: / könnyek, / huzatos, / habzó gége, / fölcsapódó fej – horpadt égbolt, / összeszorított ajkak / országos csöndje.” Az igazán nagy versek nem bonthatók az eredetükig; nincs egy magvuk; az igazán nagy versek legbelső gondolata a folytonos alakulás állapotában van – a nagy verset minden újabb olvasat javítja, kiegészíti, de nem zárhatja le. Szó sincs itt flegma rejtelmességről: a vers munkálásakor befektetett erőfeszítés érlel varázst. Nincs végsőkéig feszített mondat, föltéve, hogy nem az utolsó igazság kimondására pályázunk. A végtelennel kiki a saját igazának határa mentén kerül összefüggésbe. S való, hogy a *horpadt égbolton, az összeszorított ajkak országos csöndjén* túl is van tovább. Igaz, ott már, a *továbbon* túl a *bármilyen lehet* és a meztelen félelem (a kettő nemde voltaképp egyenértékű?) dönt életről és műről. „Ahogy a fehér égen / krokodilszájja szakadó hófelhőben / megakad a lenyugvó nap... / Hunytaban látni csak / magába-fordult / szemefehérjét.” Petőfi mérges tekintetű Napjához képest a Tóth Menyhért-i fehér fény micsoda borzalmas sejtésekbe dől! A jóvátehetetlen kiáltana

Kovács Istvánnál a szépség nyelvére? Figyeljünk az arányokra: a szépségnek ára van; ez az ár olykor a valóság egy részének félrelődítését jelenti. „Előttem a belehelhetetlenné / foncsorozott világ – szól Kovács István *Ő* című verse – Eleget láttam, / Uram, / ha ennyit.”

A művész valóság elleni lázadása az örök könyv igéiből is kiolvasható. „...nem a láthatókra nézünk – fogalmaz Pál apostol –, hanem a láthatatlanokra; mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók.” Ne értsük félre e szavakat: ezer és ezer okból, avagy a Fennvalónak köszönhetően a fényt lehetetlen perbe fogni. A mindenség, vagy annak kicsiny szelete egészen soha nem vak, hosszú éjszakái során is kép vált képet, legföljebb a szemnek rejtett rajzolatban.

Régi prófécia, bár manapság újként s egyre féktelenebbül jön elő: az önmagáért rajongó (utóvégre nincs nála csodálatosabb) ember, minthogy rajongásával az abszolút szerepében tetszeleg, önlétét tagadja, s így lassan végletei határához érkezik: megsemmisül vagy újjászületik. Persze: amiről e prófécia szólnak, az egyelőre magatartások játéka. A kérdés az, teremthető-e érték, foganhat-e szépség oly terhű dilemmába ütközve, oly súly alatt, mint a kettős talány: megsemmisülés vagy újjászületés.

Bármiként is, a némasággal nem megyünk semmire. Akkor már inkább kiáltson az ellentmondás, elő a paradoxonokkal, legyen áldott az abszurd. A néma szorongás nem az élet eszköze.

Mármost ami az abszurd hozzáállást illeti, lehet-e e viszonyulásra másképp, mint egy bizonyos fajta kegyetlenség eszkortjára tekinteni? Az abszurd ereje nem az egyértelmű dolgok megkérdőjelezésében nyer értelmet: azok az érvei hasznosak, amelyek az ismeretektől való távolságunkra, azaz igazságaink hiányosságaira világítanak rá. Felesleges kísérlet megpróbálni túllendülni a láthatón úgy, hogy hátat fordítunk a gondolkodásnak. És viszont: nem sikerülhet a kísérlet pusztán az elme hatalma által sem. Gyanítható, hogy a képtelenségek rengetegében vár ránk a tisztás? „ingyen semmi nincs” – üti le az ítéletet Kalász Márton a *Tűrési fokozatokban*, mely a könyörtelenségig viszi, amit a címével ígér: „Elmében aszta; elme / asztaomon – / a téboly bent / eszik.” Ez iszonyatos lejtőn az embernek lelkiismereti tartozásait is muszáj lerónia. A hűség, természetünk e nemes fele, egyszer számon kérik. Virrasztani egy rideg emeleti lakás sivár konyhaasztalánál, az örütség szélén, amikor a fantázia egész káosza a testre hat, nem mondhatni, hogy mámoros állapot.

Lássuk a képet: háború volt, rettegő közelségét még magukon érzik a túlélők. Egy virrasztó ücsörög, így vár hetek, hónapok óta, mint ma éjjel, mikor valami csikorogásféle hallatszik kintről. És az éji lépcsőház kövén kop-

panva, egy hazabotorkáló féllábú katona léptének ritmusdöccenésével: „Jön, amely nyakuk levágja, / jön a fejsze a lépcsőn fölfelé, / ím hallják kihagyó lépéseit, (...) jön, mint a hadirokkant, haza (...) pusztítani a hűtlen családot” – lám, az egyik leghátborzongatóbb különösségű abszurd. És a nyelvszokáson csavarni szerető Kalász Márton most higgadtan, az úzus rendjét követve formuláz, kistestű verse, a *Fülelés* a szorongás roppant látomásainak hatását ölti. A lépegető fejsze szimbólumában az abszurd szépség vall: minden ily esztétikumban rejlik valami embertelenül zord. Nem szükségszerű, hogy megszülessék, de ha már itt van, az a fontos belőle, hogy válaszütra kényszerít, a végleges ébredésre. Értsünk szót: a háború csak egyszer kezdődött el, viszont ez idáig még, sajnálatunkra, nem ért véget. A gyengébb szerzők e tárgyban talán olyan kapcsolódásokra hagyatkoznának, amelyeket nem biztos, hogy ismer az olvasó; nem föltétlenül szükséges mindent

betűbe foglalni, elegendő csupán kis darabon megbontani a válaszfalat az érzelem és az értelmezés között.

Herbert háborúja Corsóé is (például a *Bomba* ürügyén). S Fodor András veszteségérzete nem szólal meg Kovács Istvánnál, s nem a háború ötlík-e eszünkbe megint, Kalász Márton elszámolni érkező fejszéről? E költők az eredetiség sajátságos példáival szolgálnak, pózok nélkül, az önhűség révén jutnak el a felismerésig, hogy az egyén élete csakis más életek révén nyerhet formát. Az élet életekben rejtőzik. Vadonatújat mondani annyi, mint összehozni az ősit a rácsodálkozás képeivel. E költők tehát megpróbálnak úrrá lenni a mély titkon, amely a Mississippi, a Visztula vagy a Duna misztériumához hasonlatos. A nagy vizek mindegyike maga a természet-adta állhatatosság: itt van, marad, miközben szüntelenül hömpölyög valahová. Hangja, áramló anyaga, hullámverése: változatosságról tanúskodik.

ÓSZABÓ ISTVÁN

Hazáig szomjan

*Ültem és sirtam az
elhamvadt rotunda romján.
Jártam a hét égben,
jártam a hadak útján.*

*Forgószél-tölcsérek,
kék halas-tálak,
Tiszák örvényei:
agyagkorongjukon
örökké forgó edények.*

*Hazáig szomjan,
a poklok poklát
kibírtam.*

*Azt mondod nincs,
itt nincs, ami szent?
Nem biztos semmi?
Nincs örök érték?*

*Nézd a székicsért.
Pár szál zuzmó,
kékmoszat – nézd,
hogy védi fészkrét.*

*Ültem és sirtam az
elhamvadt rotunda romján.
Jártam a hét égben,
jártam a hadak útján.*

*Hazáig szomjan,
a poklok poklát
kibírtam.*